

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Augustus' Ankers

Wetenschappelijk onderzoek voor leerlingen

Adema, S.

Publication date

2018

Document Version

Final published version

Published in

Lampas

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Adema, S. (2018). Augustus' Ankers: Wetenschappelijk onderzoek voor leerlingen. *Lampas*, 51(4), 393-410.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

51e jaargang nummer 4

december 2018

Anchoring Innovation

AMPAS

tijdschrift voor classici

LAMPAS

Tijdschrift voor classici
Jaargang 51 nummer 4, december 2018

Redactie

dr. Rutger Allan (Grieks, Vrije Universiteit Amsterdam), dr. Bert van den Berg (Antieke Filosofie, Universiteit Leiden), Elianne Bruin BA (redactiesecretaris; Universiteit van Amsterdam), dr. Jaap-Jan Flinterman (Oude Geschiedenis, Vrije Universiteit Amsterdam), dr. Mark Heerink (Latijn, Universiteit van Amsterdam en Vrije Universiteit Amsterdam), dr. Hugo Koning (Klassieke Talen, Stanislascollege Delft), drs. Suzanne Luger (Klassieke Talen, St. Ignatius-gymnasium Amsterdam, ILO/POWL, Universiteit van Amsterdam), dr. Stephan Mols (Klassieke Archeologie, Radboud Universiteit Nijmegen), drs. Kokkie van Oeveren (Klassieke Talen, St. Ignatius-gymnasium Amsterdam, Vrije Universiteit Amsterdam, VCN), dr. Remco Regtuit (Grieks, Rijksuniversiteit Groningen), dr. Sofie Remijsen (Oude Geschiedenis, Universiteit van Amsterdam), dr. Rodie Risselada (voorzitter; Latijn, Universiteit van Amsterdam).

Redactieadres

Redactiesecretariaat *Lampas* / Elianne Bruin
Universiteit van Amsterdam – Opleiding GLTC
Turfdraagsterpad 9, 1012 XT Amsterdam
e-mail: lampas@verloren.nl

websiteadres: lampas.verloren.nl

Lampas is, met uitzondering van de recentste twee jaargangen, online beschikbaar via www.lampasonline.nl.

Voor reacties op of ideeën over de inhoud van *Lampas*: lampas@verloren.nl

Uitgever, administratie en abonnementen

Uitgeverij Verloren BV
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
telefoon 035-6859856
e-mail: bestel@verloren.nl
websiteadres: www.verloren.nl

Lampas verschijnt vier keer per jaar.

Prijzen voor 2018: Jaarabonnement € 42,-; Studentenabonnement € 25,- (stuur a.u.b. een kopie van de collegekaart naar de uitgever); Abonnement voor instellingen en bibliotheken € 56,-; Losse nummers € 15,-

Betaling gaarne binnen 30 dagen na toezending van een rekening door de uitgever. Abonnementen worden aangegaan voor een jaargang en automatisch verlengd, tenzij bij opgave uitdrukkelijk anders wordt aangegeven. Opzegging dient te geschieden bij de uitgever vóór ingang van de nieuwe jaargang, dus vóór 1 januari van het nieuwe jaar.

Op het omslag: De *monolite*. Foto: Bettina Reitz-Joosse.

ISSN 0165-8204 ISBN 978 90 8704 761 0

Augustus' ankers

Wetenschappelijk onderzoek voor leerlingen

SUZANNE ADEMA EN SOPHIE DIJKSTRA

Summary: In this article we present teaching materials based on the concept 'anchoring innovation', meant for students in year three of secondary school. The purpose of the materials is to illustrate how 'anchoring innovation' worked in Antiquity and to illustrate that these principles are still relevant today. A secondary goal is to give students insight into Classics as an academic discipline. Within the context of the classroom 'anchoring innovation' helps students to understand the relationship between different historical events, texts and material culture.

In this set of teaching materials we focus on Augustus and his big innovation: the principate. Students will discover how Augustus anchored this political change. After analyzing texts, coins, buildings and works of art, they will present their findings in an infographic. They will find out that Augustus used all types of media to secure his principate. At the same time they will see that Augustus is careful not to use the wrong anchor.

1 Inleiding

'Dat Augustus zichzelf als de nieuwe Saturnus ziet.' is een van de antwoorden die leerlingen gaven op de vraag wat ze hadden geleerd tijdens het project Augustus' Ankers, een lessenreeks over 'anchoring innovation', Augustus en het principaat. Een andere leerling schrijft: 'Het is erg belangrijk om een nieuwe uitvinding of andere nieuwe dingen niet te veel te laten verschillen van het originele ding' en een klasgenoot heeft geleerd 'om nieuwe informatie/ideeën/projecten aan oudere projecten te linken en daarmee een vertrouwd gevoel op te roepen'.

In dit artikel presenteren we het lesmateriaal dat de leerlingen tot deze definities van 'anchoring innovation' bracht. Leerlingen ontdekken dat Augustus op verschillende terreinen een grote verandering in de Romeinse staatsvorm verankert in ideeën die de Romeinen al hadden. Ze zien ook dat Augustus er voor oppast om niet het verkeerde anker te kiezen. In ongeveer drie lessen onderzoeken en presenteren ze hoe Augustus' principaat op verschillende manieren verankerd wordt in het gedachtegoed van de Romeinen.

Het lesmateriaal is te downloaden op de website van *Lampas* en *Quam-*

libet.¹ We gaan in dit artikel eerst in op de inbedding van het lesmateriaal in het curriculum van GTC en LTC. Het ontwerp van het lesmateriaal bespreken we aan de hand van het *curriculaire spinnenweb* dat we eerst kort zullen introduceren. We gebruiken de concepten uit het curriculaire spinnenweb ook voor een evaluatie van het testen van het lesmateriaal in twee derde klassen van het Kandinsky College in Nijmegen.²

2 Augustus' ankers in het curriculum van GTC en LTC

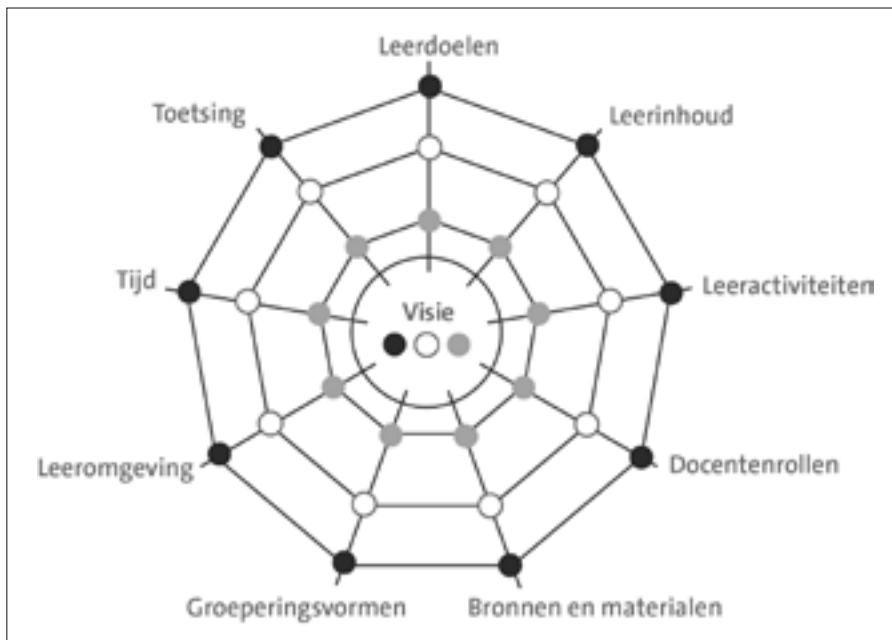
‘Oriëntatie op studie en beroep’ is een van de eindtermen van alle schoolvakken, dus ook van GTC en LTC. In de derde klas is ‘oriëntatie op studie en beroep’ misschien een wat zware term, maar in het belang van de profielkeuze en het vakkenpakket is het op dat moment wel relevant om aandacht te besteden aan de invulling van onze vakken in de bovenbouw en op de universiteit. Leerlingen kunnen zich vaak maar lastig voorstellen hoe wetenschappelijk onderzoek bij Latijn en Grieks in zijn werk gaat. Dat komt enerzijds doordat voor wetenschapsbeoefening veel voorkennis nodig is, anderzijds doordat er veel verschillende typen onderzoek zijn binnen de geesteswetenschappen.

Het onderzoeksproject en het concept ‘anchoring innovation’ bieden de mogelijkheid om leerlingen kennis te laten maken met verschillende typen onderzoek, terwijl de samenhang door de toepassing van één concept gewaarborgd blijft. Het concept is in het onderzoeksproject bedoeld om verbanden te leggen tussen verschillende subdisciplines binnen klassieken. Deze functie kan het concept ook in de klas hebben: het kan leerlingen helpen verbanden te leggen tussen verschillende historische gebeurtenissen, teksten en materiële cultuuruitingen. In het materiaal dat we in dit artikel presenteren, is dat uitgewerkt tot het leggen van verbanden tussen verschillende teksten, munten, gebouwen en kunstuitingen uit de augusteïsche periode.

Leerlingen in derde klas beschikken al over enige basiskennis over Augustus. De extra kennis die ze opdoen tijdens de lessen komt goed van pas in de bovenbouw, bijvoorbeeld bij het lezen van Latijnse teksten uit het principaat of tijdens een Romereis. Het lesontwerp kan ook goed gebruikt worden als onderdeel van een lessenserie over de geschiedenis van Rome. Uiteindelijk zijn de lessen bedoeld om leerlingen te laten inzien dat kennis over de Oudheid toepasbaar in ons dagelijks leven. Zodra leerlingen het concept ‘anchoring innovation’ onder de knie hebben, is het interessant om een klassengesprek te voeren over hoe we het concept in onze tijd terug kunnen zien. Zo krijgt het leren over de Oudheid relevantie in het heden. Bovendien kunnen

1 Op lampas.verloren.nl en quamlibet.nl.

2 We bedanken deze leerlingen van het Kandinsky College voor hun inzet, inzichten en infographics.

Afb. 1 *Het curriculaire spinnenweb.*

we in deze lessenserie derdeklassers vóór de profielkeuze kennis laten maken met wetenschappelijk onderzoek binnen de klassieken.

3 Werkwijze ontwerpen: spinnenweb

Bij het ontwerpen van het lesmateriaal hebben we gebruik gemaakt van het curriculaire spinnenweb, zoals dat gepubliceerd en toegelicht is op de website van Stichting Leerplan Ontwikkeling.³ Het spinnenweb (zie afbeelding 1) bestaat uit een kern en negen draden die allemaal een aspect vertegenwoordigen dat nodig is bij het ontwerpen van een les of lessenserie. Alle aspecten zijn verbonden met de centrale visie, of het overkoepelend leerdoel. De docent stelt vanuit die visie leerdoelen en leerinhoud vast, met leeractiviteiten die toewerken naar de leerdoelen. De rol van de docent in de klas houdt nauw verband met de leeractiviteiten van de leerlingen. De docent verzamelt van tevoren de bronnen en materialen en denkt na over praktische zaken als de groepering en locatie van de lessen (in de klas, of bijvoorbeeld in een museum?)

³ Op de website curriculumontwerp.slo.nl/spinnenweb wordt aan de hand van vragen duidelijk gemaakt hoe het spinnenweb te gebruiken is bij het ontwerpen van curricula op verschillende niveaus, van een complete leerlijn tot een korte lessenserie. Zie ook Thijs en Van den Akker (2009).

en de tijd. De toetsing sluit vervolgens weer aan op de leerdoelen: hierin wordt vastgesteld of deze gehaald zijn.

Voor ons vormden deze onderdelen een werkbaar systeem om samen te brainstormen over de lessenserie en daarbij het overzicht te bewaren over wat we moesten uitzoeken en voorbereiden. Het ontwerpen van een lessenserie kan met ieder aspect van het spinnenweb beginnen; voor ons waren dat de visie (wetenschappelijk onderzoek in de klas), de leerinhoud ('anchoring innovation' en Augustus), de doelgroep (derde klas) en de leeractiviteiten (zelf onderzoeken en presenteren).

Het spinnenweb bood na uitvoering van de lessen ook een handig kader om de reacties van leerlingen en onze eigen evaluatie van de lessenserie te ordenen. We konden vaststellen waar in het spinnenweb we nog iets moesten en wilden verbeteren. Dat was vooral in de sturende vragen in het leerlingmateriaal. Ook kwamen we door deze werkwijze op tips voor docenten die zelf iets willen ontwerpen, bijvoorbeeld rond het concept 'anchoring innovation'. Het is aan te raden om iets te ontwerpen bij een boek of artikel waarin de beoogde leerinhoud al grotendeels weergegeven wordt. De docent kan zich dan op het ontwerpen richten en hoeft geen uitvoerig vakinhoudelijk onderzoek te doen. Het meest tijdrovende aspect van het spinnenweb bleek voor ons het zoeken naar bronnen en het maken van de materialen.

4 Augustus' ankers in het curriculaire spinnenweb

Het lesmateriaal zoals dat ontworpen, getest en bijgesteld is wordt hieronder weergegeven aan de hand van de onderdelen van het spinnenweb.

4.1 *Visie*

Ons startpunt was dat we leerlingen in de onderbouw zelf wilden laten ervaren wat wetenschappelijk onderzoek bij Grieks en Latijn – en in dit specifieke geval 'anchoring innovation' – inhoudt. Een lessenreeks voor de onderbouw heeft als voordeel dat het leerlingen helpt om zich beter te oriënteren op hun profielkeuze: ze krijgen een beter beeld van de inhoud van de wetenschappelijke disciplines die zich met de Oudheid bezighouden.

4.2 *Leerdoelen*

In deze lessenserie wilden we zowel materiële als tekstuele cultuuruitingen gebruiken. We hebben voor de tekstuele cultuuruitingen besloten te werken met teksten in vertaling. Deze keuze beïnvloedt natuurlijk de leerdoelen: de lessenserie heeft geen leerdoelen gericht op de talige kant van onze vakken,

maar vooral leerdoelen gericht op geschiedenis, contextualiseren en cultuurbeschouwing. De leerdoelen zijn de volgende:

- 1 leerlingen kunnen in eigen woorden uitleggen wat ‘anchoring innovation’ inhoudt;
- 2 leerlingen kunnen dit concept toepassen op verschillende typen bronnen uit de Oudheid;
- 3 leerlingen kunnen in eigen woorden uitleggen hoe Augustus het principaat verankert in het gedachtegoed van de Romeinen;
- 4 leerlingen kunnen hun bevindingen verwerken tot een infographic.

Deze doelen werken toe naar verschillende eindtermen van het vak. Leerlingen oefenen in deze lessenserie om cultuuruitingen te plaatsen in de cultuurhistorische en maatschappelijke context. Ze gebruiken deze cultuuruitingen als bron om hun kennis en begrip van de cultuurhistorische en maatschappelijke context te vergroten. Ze herkennen een maatschappelijk proces, dat van ‘anchoring innovation’, in bronnen uit de Oudheid en verbinden dat met situaties uit hun eigen wereld.⁴

4.3 *Leerinhoud*

Het concept ‘anchoring innovation’ is intuïtief goed te begrijpen, ook voor leerlingen, zeker als het gepresenteerd wordt aan de hand van duidelijke voorbeelden. Voor de introductie van het concept konden we gebruik maken van de heldere voorbeelden in diverse powerpointpresentaties en artikelen van de onderzoeksgroep (zie ook de introductie van Ineke Sluiter bij dit themanummer).

We wilden dat leerlingen het concept zelf zouden toepassen op antieke bronnen. Ook voor die toepassing zijn we op zoek gegaan naar een duidelijk voorbeeld: een grote verandering die op verschillende manier verankerd werd in ideeën waaraan de Romeinen of Grieken al gewend waren. Voor zowel de innovatie als de verankering hadden we duidelijke bronnen nodig. Het moest dus gaan om een rijk gedocumenteerde innovatie, liefst in een context waar leerlingen uit de derde klas al iets vanaf weten. Hierdoor kwamen we uit op de overgang van de republiek naar het principaat in Rome.

Voor classici en leerlingen is het interessant stil te staan bij de omvang van deze innovatie. We zijn er aan gewend dat het principaat volgt op de republiek, maar goed beschouwd mag het een wonder heten dat de Romeinen het accepteerden dat Augustus zichzelf tot een bijna-alleenheerser bombardeerde. De politieke staatsvorm veranderde dusdanig dat ook de nodige nieuwe terminologie in het leven werd geroepen: een nieuwe werkelijkheid vroeg om

⁴ Eindterm A, subdomein 2, eindterm B en eindterm C, zie de eindtermen op www.examenblad.nl. We hebben hier de formuleringen gebruikt van een aantal tussendoelen voor de onderbouw, zoals gepresenteerd in Adema en Van der Plaats (2017: 62-64).

een nieuw begrippenkader, dat tevens moest aansluiten bij de bestaande ideeën. Augustus' ankers zijn niet alleen een manier om zijn principaat te vestigen, maar ook een middel voor de Romeinen om vat krijgen op de nieuwe werkelijkheid.⁵ Al in de Oudheid werd de grootsheid van Augustus' innovatie onderkend en als we Suetonius mogen geloven, was het Augustus eigen opzet om geschiedenis te schrijven door de ideale staatsvorm in te richten.⁶

‘Ik hoop dat het mij vergund zal zijn de staat een krachtig en veilig fundament te geven en daarvoor de beloning te ontvangen die ik najaag, de grondlegger te worden genoemd van de beste staatsinrichting, en te sterven met de hoop dat de fundamenten die ik heb gelegd onaangestast zullen blijven.’

Zelf heeft hij deze wens in vervulling doen gaan door er zich op alle mogelijke manieren voor in te spannen dat de nieuwe staatsinrichting bij niemand misnoegen wekte. (Suetonius, *Augustus* 28)

Gezien Augustus' bekendheid en relevantie, vormde zijn innovatie een mooi onderwerp voor onze lessenreeks. De verandering van staatsvorm van republiek naar principaat staat centraal, ook de koningstijd wordt kort behandeld in de inleiding. Deze inleiding eindigt met de hierboven aangehaalde passage uit Suetonius. Het citaat leidt tot de vraag *op welke manieren* Augustus er voor gezorgd heeft dat de nieuwe staatsinrichting bij niemand misnoegen wekte.

In de lessenserie beantwoorden we die vraag door het concept ‘anchoring innovation’ toe te (laten) passen op verschillende onderwerpen. Leerlingen krijgen een setje bronnen dat ze als *case study* gebruiken om zelf te ontdekken van welke ankers Augustus gebruik maakt. Hieronder beschrijven we de ankers die we gekozen hebben en de bronnen die de leerlingen te zien krijgen.

1 *De heerschappij van Saturnus in woord en beeld*

De situatie in Rome tijdens Augustus' heerschappij wordt gekoppeld aan de Gouden tijd, toen Saturnus over Latium heerste. Bronnen:

- Hesiodus, *Werken en dagen* 109-120 (Gouden tijd);
- Vergilius, *Aeneis* 8.314-327 (Saturnus in Latium) en 6.789-796 (aankondiging gouden tijd onder Augustus);
- Tellus op de Ara Pacis en Augustus op de Ara Pacis.

2 *De tempel van Janus*

Augustus sluit naar oud gebruik de tempeldeuren van de tempel van Janus drie keer. Dat mag alleen als er vrede is. Dit oude gebruik symboliseert de vrede die tijdens Augustus' regime heerst. Bronnen:

5 Hekster (2017).

6 De vertaling van Suetonius is van Daan den Hengst (2002).

- Vergilius, *Aeneis* 7.601-615 (openen van de tempel van Janus) en 1.290-296 (aankondiging van het sluiten van de tempel van Janus);
- Horatius, *Ode* 4.15;
- Augustus, *Res Gestae Divi Augusti* 13;
- foto van resten van een Janustempel (Frankrijk);
- schilderij van Louis de Boullogne le Jeune.

3 *De koningstijd*

De ideeën van de Romeinen over het koningschap, zoals bijvoorbeeld Livius die laat verwoordend door Brutus, maken dat het onverstandig is voor een heerser om zich 'rex' te laten noemen. De koningstijd is dus geen geschikt anker. Bronnen:

- Livius, *Ab Urbe Condita* 1.59-60;
- Suetonius, *Caesar* 79 en *Augustus* 7;
- munt van de moordenaars van Caesar (munt met *EID MAR*, dolken en vrijheidsmuts).

4 *Antonius*

Marcus Antonius maakt vanuit Romeins oogpunt de verkeerde keuze: een Romein wil niet iemand aan de macht die zichzelf koning noemt en zich laat vereren als koning of misschien zelfs god. Bronnen:

- Livius, *Ab Urbe Condita* 1.59-60;
- Plutarchus, *Antonius* 54;
- munt met Cleopatra op de ene kant en Antonius op de andere.

5 *De namen van Augustus*

Voor Augustus' functie bestaat nog geen naam. Hij is zo verstandig om ere- en aansprektitels te kiezen die positieve associaties hebben: de term *princeps* werd eerder gebruikt voor belangrijke staatsmannen zoals Cato. De naam *Augustus* roept associaties op met gewijde plaatsen. Bronnen:

- Cicero, *De Republica* 1.6;
- Cicero, *De Natura Deorum* 3.11;
- Suetonius, *Augustus* 7;
- Augustus, *Res Gestae* 34;
- munt met Augustus en op muntzijde diverse religieuze attributen.

6 *Rituelen*

De *fetiales* waren priesters die zich bezig hielden met de wetten en procedures rond het verklaren van oorlogen en het sluiten van verdragen. Als een bui-

tenlands grondgebied de oorlog verklaard moest worden, was het onderdeel van de procedure dat een van de *fetiales* een speer wierp naar het vijandelijk gebied. Het volgen van de procedure zorgde ervoor dat de oorlog een *bellum iustum* was. Het werpen van de speer werd beschouwd als een eeuwenoud gebruik. Door Augustus wordt dit ritueel (opnieuw?) uit de kast getrokken om zijn oorlog met Marcus Antonius als een buitenlandse oorlog te kunnen presenteren. Bronnen:

- Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 16.4.1;
- Livius, *Ab Urbe Condita* 1.32;
- munt met afbeelding van de tempel van Jupiter Feretrius;
- Horatius, passage uit *Ode* 1.37.

7 *Mythevorming*

Suetonius beschrijft hoe Augustus' moeder Atia bevrucht wordt door een slang om de goddelijke komaf van Augustus aan te tonen. Dit bijzondere geboorteverhaal wordt echter ook verteld over Alexander de Grote en over Scipio Africanus. Er is dus sprake van een dubbele verankering: met Apollo én met Alexander en Scipio. Bronnen:

- Plutarchus, *Alexander* 2;
- Aulus Gellius, *Noctes Atticae* 4.1;
- Suetonius, *Augustus* 94;
- afbeelding van Apollo die de Python verslaat.

In de lessenserie gaan groepen leerlingen ieder met een van deze zeven onderwerpen aan de slag.

Voor bijna elk van de onderwerpen geldt dat ze geproblematiseerd kunnen worden. Over de tempel van Janus is bijvoorbeeld geen bron van vóór de tijd van Augustus waarin staat dat deze tempel inderdaad altijd gesloten werd als er vrede heerste. Het is de vraag of auteurs in Augustus' tijd dit gebruik niet deels hebben bedacht of gedefinieerd om Augustus aan een fictief anker te helpen.⁷ Dit geldt bijvoorbeeld ook voor het ritueel met de speer van de *fetiales*. Ook een bedachte traditie kan natuurlijk als anker voor een innovatie fungeren. De docent kan er voor kiezen deze problematisering en extra laag in de verankering onder de aandacht te brengen bij leerlingen of dat te laten zitten.

De leerinhoud en de bronnen hebben we aan de hand van handboeken en secundaire literatuur vastgesteld. Een goed startpunt waren naslagwerken als *The Oxford Classical Dictionary*, *The Classical Tradition* (Grafton, Most

7 Dit mechanisme is het onderwerp van de bundel *The Invention of Tradition* (Hobsbawm en Ranger 1983). De bundel bevat geen bijdragen over de Oudheid, de meeste bijdragen gaan over landen in het Britse Rijk.

en Settis 2010) en de *Neue Pauly* en natuurlijk de vele biografieën en boeken over Augustus (bijvoorbeeld Zanker 1990). Voor *Anchoring Innovation* hebben we gebruik gemaakt van publicaties van de leden van de onderzoeksgroep (Sluiter 2017, Hekster 2017). Een behulpzame publicatie voor concreet bronnenmateriaal was de Engelse OCR syllabus *Imperial Image* (voor AS en A level) en het bijbehorende tekstboek (Hancock-Jones, Renshaw en Swift 2017).

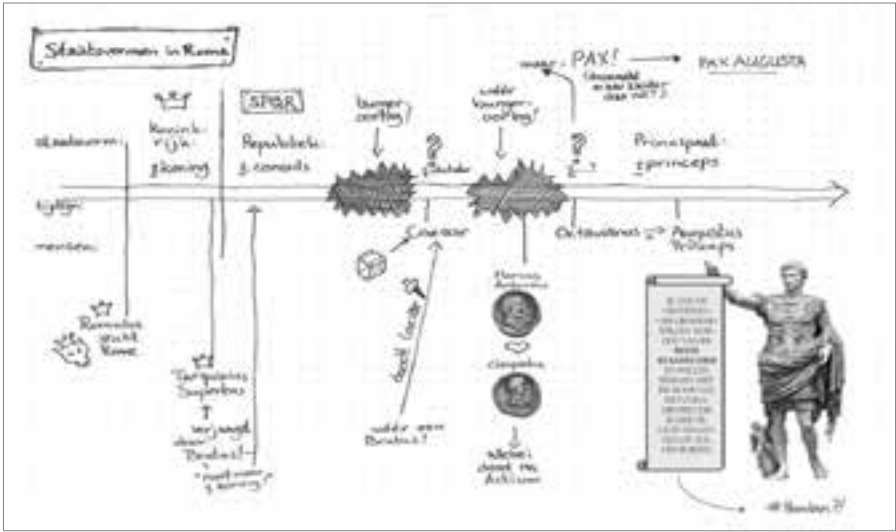
4.4 *Leeractiviteiten*

Leerlingen volgen eerst de inleiding van de docent. Een infographic plaatst Augustus' verandering in een historisch perspectief: dit biedt de eerste aanzet tot reflecteren op hoe de Romeinen tegen hun nieuwe alleenheerser aan zullen hebben gekeken. Aansluitend hierop volgen de leerlingen de uitleg over 'anchoring innovation'. Aan de hand van enkele moderne en antieke voorbeelden krijgen de leerlingen het concept uitgelegd. Ze denken na over een voorbeeld van 'anchoring innovation' dat ze uit hun eigen omgeving kennen (zie leerdoel 1).

Na de uitleg kunnen de leerlingen zelfstandig aan de slag. De eerste taak is de bronnen rustig door te lezen en te bestuderen. Aan de hand van een aantal bijgevoegde vragen en hulp van de docent, ontdekken de leerlingen welk(e) anker(s) in hun bronnen zit(ten) (zie leerdoel 2). Tijdens de uitvoering van de lessen kwamen we er achter dat enige hulp van de docent wel noodzakelijk is en dat de sets sturende vragen nog wat uitgebreid moesten worden. Ook is het in deze fase handig als leerlingen achtergrondinformatie kunnen opzoeken op internet.

Zodra leerlingen helder hebben welk anker centraal staat in hun bronnen-set, volgt er een uitwisselingsronde: van ieder groepje gaan één of twee leerlingen naar een ander groepje om kort aan elkaar te vertellen welk anker zij hebben gevonden (zie leerdoel 3). Na drie ronden heeft (bijna) iedereen elkaar gesproken. De uitwisseling moet leerlingen helpen ook hun eigen anker beter te plaatsen. Dat Octavianus wél Augustus wil heten, maar geen Romulus, wordt namelijk logischer als je van een ander groepje hoort dat Marcus Antonius zich – zonder al te veel succes – als koning presenteert.

Na de uitwisselingsronde passen leerlingen hun ontwerp voor de infographic eventueel aan en daarna kunnen ze de nette –handgemaakte– versie uitwerken (zie leerdoel 4). Aan de hand van de uitgewerkte infographic kunnen de leerlingen ten slotte in enkele minuten hun bevindingen presenteren (zie leerdoel 3). Dit vormt de afronding van de lessenserie. Leerlingen ontvangen van de docent feedback op hun infographic.

Afb. 2 Infographic staatsvormen in Rome, bij inleidende tekst (Suzanne Adema).

4.5 Docentrollen

Na de inleiding is de taak van de docent tijdens de lessen vooral het begeleiden van de leerlingen. Door zijn of haar brede achtergrondkennis kan de docent de leerlingen door middel van vragen en tips op het juiste spoor helpen. Als leerlingen in een bron bijvoorbeeld lezen dat de naam Augustus in verband wordt gebracht met vogelschouwen, dan weten (of beseffen) ze niet altijd dat het bestuderen van de vlucht van vogels een religieuze functie was – of dat dit een manier was om de wil van de goden te begrijpen.

Om deze rol als begeleider goed op te kunnen pakken, is het wel verstandig dat de docent zich van tevoren kort inleest, zodat hij of zij al een goed beeld heeft van welke casus in de opdracht zitten. Dit kan door middel van het docentmateriaal bij de lessenserie en de beschrijving van de leerinhoud in dit artikel.

Uiteindelijk beoordeelt de docent ook de gemaakte infographics en eventueel de presentatie (zie ook de paragraaf over toetsing).

4.6 Bronnen en materialen

Ter voorbereiding op het geven van de les hebben we verschillende materialen ontwikkeld. Om te beginnen is dat een powerpoint over Augustus en ‘anchoring innovation’. Leerlingen krijgen een inleidende tekst en een infographic over de staatsvormen in Rome op papier om de informatie nog eens na te kunnen lezen (afbeelding 2).

Daarnaast hebben we een zevental casus ontworpen met teksten en visuele bronnen (zie onder leerinhoud). Voor iedere groep leerlingen is er een pakketje met een korte inleiding op hun onderwerp, hun set bronnen en enkele sturende vragen om de leerlingen te helpen het materiaal verder te onderzoeken.

Na het testen zijn de sturende vragen nog wat aangevuld en zijn de sets voorzien van een lijst voorwaarden voor de infographic (zie toetsing).

Naast de powerpoint en het leerlingmateriaal hebben leerlingen kladpapier, A3-vellen en schrijf- en tekengerei nodig om hun infographic te kunnen maken.

4.7 *Groeperingsvorm*

De leerlingen werken in groepjes aan de opdracht. Zoals we al aangaven bij de leeractiviteiten werken leerlingen in een soort expertgroepen: iedere groep richt zich op een deelonderwerp en de resultaten worden uitgewisseld.⁸ Voordelen van deze uitwisseling zijn dat leerlingen alvast een keer 'droog' oefenen voor het presenteren en dat ze ook kunnen uitproberen hoe ze hun verhaal het best onder woorden kunnen brengen. De uitwisselingsronde is ook het gedeelte waar de leerling individueel het actiefst zullen zijn: doordat ze in hun eentje of in een tweetal hun verhaal moeten presenteren, heeft iedereen een eigen rol.

Bij het gedeelte waar de expertgroep samenwerkt is het raadzaam om leerlingen aan te moedigen een taakverdeling te maken en om zelf een oogje in het zeil te houden of er geen groepsleden zijn die veel minder bijdragen aan de samenwerking dan de anderen.

Tijdens de uiteindelijke klassikale uitwisseling moet de leerlingen duidelijk worden dat Augustus' ankers niet los van elkaar te zien zijn, maar dat juist het samenspel van alle onderdelen Augustus' politiek zo krachtig maakt.

4.8 *Leeromgeving*

De lessenreeks kan in het klaslokaal uitgevoerd worden. Wel is het aan te raden dat leerlingen de beschikking hebben over laptops of computers om achtergrondmateriaal op te zoeken. Bij de casus staan alle antwoorden op de vragen in de bronnen zelf, maar soms missen de leerlingen wat achtergrondkennis om de bron goed te interpreteren. Hierbij is overigens vooral ook wat docent hulp wenselijk. Rondlopen en tussendoor met de verschillende groepjes in gesprek gaan is noodzakelijk.

⁸ Het SLO (Stichting Leerplanontwikkeling) heeft een overzicht van allerhande werkvormen. Onze uitwisseling/expertgroepen zijn een variant op de vormen 3.4. en 3.7, zie www.slo.nl/downloads/archief/activerende-werkvormen.pdf (laatst geraadpleegd op 19 september 2018).

4.9 *Tijd*

De reeks was geschreven voor drie lesuren van 60 minuten. Uiteraard kan het ook in 50-minuten uren, maar dan is er wellicht een extra lesuur nodig. Het is ook mogelijk om na een eerste volledige les ter introductie dit project in halve lessen uit te voeren (naast andere lesinhoud). De door ons geplande opzet was als volgt:

Les 1: introductie en start analyse bronnen door leerlingen.

Les 2: afmaken bronnenanalyse, uitwisselen en verwerken tot infographic.

Les 3: presenteren infographics aan elkaar en klassengesprek.

Een zekere tijdsdruk zorgt ervoor dat leerlingen goed doorwerken. Als ze er thuis aan mogen werken bestaat de kans dat sommige groepjes zich er helemaal in verliezen en er veel te veel tijd in steken; aan de andere kant zullen sommige minder gemotiveerde groepjes het werk blijven uitstellen. Bij het testen werd de tijdsdruk door de leerlingen zeker gevoeld, we hoorden ze erover overleggen aan het begin van het tweede uur bijvoorbeeld. We hadden de indruk dat ze hierdoor sneller en gericht aan de slag gingen met hun opdracht.

Toch bleek de geplande tijd bij het uittesten iets te kort. In de planning hadden leerlingen zo'n anderhalf lesuur voor het maken van de infographic, van het lezen en interpreteren van de bronnen tot aan het zetten van de laatste kleurlijntjes. In de praktijk hadden de meeste leerlingen hier zo'n twee uur voor nodig. Sommigen leerlingen hebben daarom hun infographic thuis afgemaakt.

Idealiter moeten de leerlingen de nette versie van de infographic aan het eind van een lesuur afhebben. Dan heeft de docent de gelegenheid om alle infographics in te scannen, om ze op het smartboard (of beamer) te zetten voor de presentaties.

4.10 *Toetsing*

De belangrijkste toetsing of de leerdoelen gehaald zijn bestaat uit de infographic en de presentatie. Deze toetsen de toepassing van het concept op antieke bronnen, het in eigen woorden formuleren van de verankering van het principaat en de verwerking tot een infographic.

We hebben ervoor gekozen om leerlingen de infographic met de hand te laten maken (en niet op de computer) om de mogelijkheden en daarmee de tijd die leerlingen aan deze opdracht besteden wat te beperken. Bovendien vergt het maken van een infographic op de computer wat technische vaardigheid; niet alle leerlingen beschikken daarover en van de docent vraagt het dan ook meer om leerlingen hierin aan te sturen. Ook de voorbeeld-infographic (over

staatsvormen in Rome, afbeelding 2) is met de hand geschreven en getekend.⁹ Leerlingen kunnen natuurlijk wel afbeeldingen in hun infographic verwerken (bijvoorbeeld de afbeeldingen van de visuele bronnen in hun pakketjes).

De infographic moet aan de voorwaarden in tabel 1 voldoen.

Tabel 1. Voorwaarden voor infographic

Inhoud	
De vragen uit het pakket zijn beantwoord	1
Alle bronnen zijn verwerkt	1
Het anker staat centraal en legt een verband met alle verschillende bronnen	2
Vorm	
Er zit een duidelijke structuur in de infographic	2
De infographic is duidelijk leesbaar	1
Evenwicht tussen tekst en beeld	1
Aantrekkelijk, uitnodigen tot bekijken	2

Als een docent de infographic wil becijferen, kan dat door bijvoorbeeld voor vier eisen één punt toe te kennen en voor drie eisen twee. De eisen met betrekking tot de verankering, de structuur en de afwerking leken ons de eisen waarbij de grootste verschillen in de infographics te zien zullen zijn. Voor die drie eisen stellen wij voor maximaal twee punten toe te kennen.

Het eerste leerdoel, een eigen definitie kunnen formuleren van ‘anchoring innovation’, werd niet getoetst in de infographic. We hebben dat en de andere leerdoelen gecheckt door middel van een vragenlijst waarin we de lessenserie ook kort evalueerden (digitaal, via Socrative.com). De andere vragen waren ‘wat vond je leuk en/of goed aan deze lessenreeks’ en ‘wat kan beter’ en dienden als input voor de verbetering van de lessenserie (zie ook de volgende sectie).

5 Opbrengsten in de klas: eindproducten, reacties van leerlingen, aanpassing materiaal

De lessen zijn uitgetoetst in twee derde klassen. De leerlingen vonden de leerinhoud en leeractiviteiten interessant. Ze vonden de infographic leuk en konden de informatie makkelijk koppelen aan hun eigen voorkennis. Het concept ‘anchoring innovation’ hadden ze eveneens snel onder de knie. Aan

⁹ Prachtige infographics over de Oudheid zijn te vinden op de website www.greekmythcomix.com (laatst geraadpleegd op 19 september 2018).

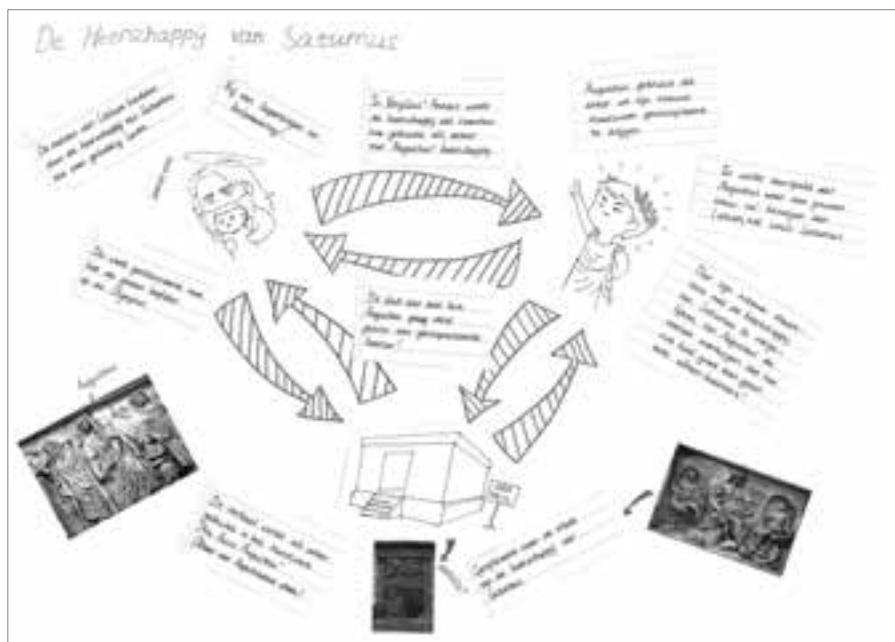
Afb. 3 Wordwolk: wat hebben leerlingen geleerd.

de hand van de *case studies* konden leerlingen uitleggen van welk anker er sprake was.

De afsluiting van de lessenreeks was een klassengesprek waarbij leerlingen konden aangeven hoe zinnig ze het concept ‘anchoring innovation’ vonden. Eigenlijk iedereen was overtuigd van het belang van *anchoring*, in de Oudheid, maar ook in onze tijd. Al filosoferend vroegen we ons wel af of *anchoring* altijd nodig is. ‘Soms niet’, zei een leerling, ‘als iemand bijvoorbeeld iets heel nieuws uitvindt, dat helemaal nergens bij aansluit.’ ‘Wat voor uitvinding zou dat dan kunnen zijn?’ ‘Tsjja, dat weet ik niet, want het bestaat nog niet.’ Misschien is dit wel de mooiste illustratie van hoe fundamenteel het begrip ‘anchoring’ – ook in de ogen van leerlingen – is.

Hiermee lijkt tenminste een van de leerdoelen behaald te zijn. Ook in de evaluatieve vragenlijst noemden veel leerlingen het begrip ‘anchoring innovation’ in antwoord op de vraag wat ze geleerd hadden in de lessenreeks. Om een globaal idee te geven van hun antwoorden hebben we die weergegeven in een woordwolk (afbeelding 3). De grootte van de woorden *anchoring*, *innovatie*, *Augustus* en *info graphic* illustreren dat veel leerlingen aangeven dat ze hierover iets geleerd hebben. Dit suggereert dat het eerste leerdoel gehaald is. De *infographics* lieten zien dat ook de andere leerdoelen gehaald zijn. We hebben een aantal *infographics* ter illustratie opgenomen (afbeelding 4-6).

Uit de lessen en de vragenlijst bleek dat leerlingen het spannend vonden dat

Afb. 4 Infographic over de heerschappij van Saturnus en Augustus.

er een zekere tijdsdruk achter zat: ze hadden het gevoel dat ze veel moesten doen in weinig tijd. Sommige leerlingen benoemden dat ze het groepswerk prettig vonden.

Ook leverde het testen en de vragenlijst suggesties op voor de verbetering van de lijst van bronnen en materialen en de toetsing. Toen de leerlingen begonnen aan hun eigen casus, bleken ze deze lastiger te vinden dan de voorbeelden uit de inleiding. De belangrijkste reden was dat veel leerlingen bij eerste lezing de bronnen vaak niet doorgrondden. Ze vonden het daardoor lastig om te bedenken waar ze moesten beginnen en konden het anker niet goed vinden. Veelal hielp het hier als de docent leerlingen liet vertellen wat ze gelezen hadden en hen daarbij naar belangrijke overeenkomsten laten zoeken (zie ook de paragraaf over docentrollen). Soms hadden ze ook wat extra achtergrondinformatie nodig – ze begrepen bijvoorbeeld de betekenis van het bestuderen van de vlucht van vogels niet en misten daardoor de link met religieuze vroomheid. We hebben het materiaal enigszins aangepast en wat meer sturende vragen opgenomen. Leerlingen hadden ook behoefte aan meer (schriftelijke) instructie over de infographic. In de huidige versie zijn de criteria daarom opgenomen in de pakketjes voor het groepswerk.

Afb. 5 Infographic over Marcus Antonius en zijn keus voor het koningschap als anker.

6 Conclusie

In dit artikel presenteren we lesmateriaal om leerlingen kennis te laten maken met het concept 'anchoring innovation' en dit toe te laten passen op bronnen uit de Oudheid. Het concept is natuurlijk breder inzetbaar in de klas dan alleen via dit lesmateriaal. We hopen dat docenten zich geïnspireerd voelen om zelf ook materiaal of lessen te ontwerpen rond 'anchoring innovation'.

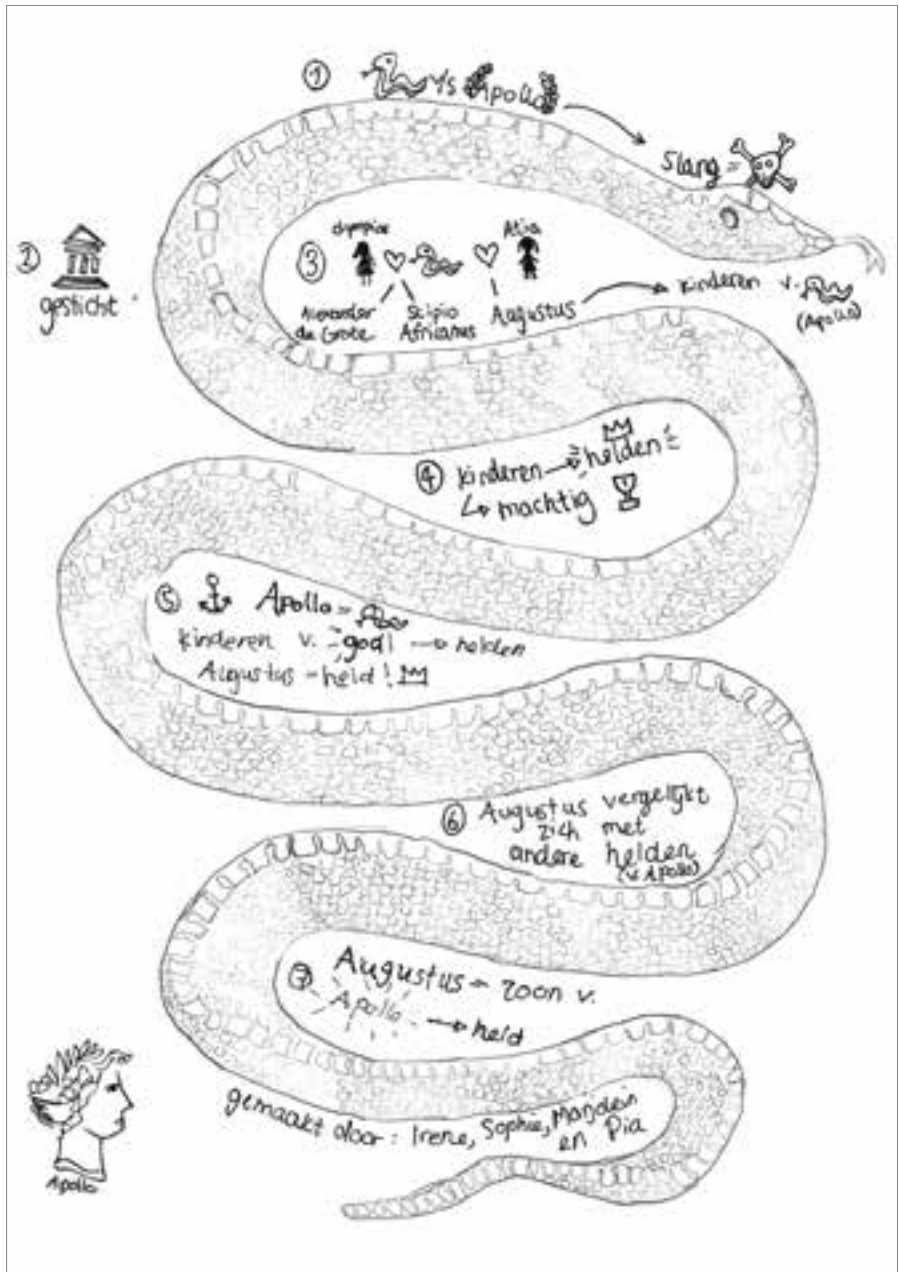
Het ontwerpen van eigen materiaal is dankbaar, maar tijdrovend werk. Het curriculaire spinnenweb was voor ons een werkbaar kader om alle aspecten van het materiaal uit te denken en de taken te verdelen. De leerinhoud en de bronnen en materialen kostten de meeste tijd bij het ontwerpen. We raden daarom aan om concrete publicaties of vertrouwde onderwerpen als uitgangspunt te nemen. Ook scheelt het om een serie samen met collega's te ontwerpen: als de visie en leerdoelen in overleg zijn vastgesteld kan ieder een deel van de materialen verder uitwerken.

GLTC, Universiteit van Amsterdam
Turfdragsterpad 9
1012 XT Amsterdam
s.m.adema@uva.nl

Kandinsky College Nijmegen
Malderburchtstraat 11
6535 ND Nijmegen
s.dijkstra@kandinskycollege.nl

Bibliografie

- Adema, S.M. en A. van der Plaats. 2017. *Leerplankader Griekse en Latijnse taal en cultuur. Een voorbeelduitwerking voor de onderbouw*, Enschede.
- Grafton, A., G.W. Most en S. Settis. 2010. *The Classical Tradition*, Cambridge.
- Hancock-Jones, R., J. Renshaw en L. Swift. 2017. *OCR Classical Civilisation AS and A Level Components 21 and 22. Greek theatre and imperial image*, London.
- Hekster, O. 2017. 'Identifying Tradition. Augustus and the constraint of formulating sole rule', *Politica Antica* 7, 47-60.
- Hobsbawm, E. en T. Ranger (eds). 1983. *The Invention of Tradition*, Cambridge.
- Sluiter, I. 2017. 'Anchoring Innovation. A classical research agenda', *European Review* 25, 1-19.
- Thijs, A., en J. van den Akker, J. 2009. *Curriculum in Development*, Enschede.
- Zanker, P. 1990. *Augustus und die Macht der Bilder*, München.

Afb. 6 Infographic over geboortemythes, slangen, Apollo en Augustus.

Auteurs 51.4

Suzanne Adema is universitair docent bij de Universiteit van Amsterdam. Zij zet zich binnen het landelijke project ‘Meesterschap in de vakdidactiek’ in voor de ontwikkeling en verspreiding van vakdidactische kennis over GTC en LTC.

Sophie Dijkstra is docent Grieks en Latijn op het Kandinsky College Nijmegen. Als Teacher in Residence aan de Radboud Universiteit droeg zij bij aan de verbinding tussen middelbare school en universiteit en aan de bevordering van de schooltalen.

Raphael Hunsucker werkt na een aanstelling als promovendus en docent Oude Geschiedenis aan de Radboud Universiteit Nijmegen in Rome aan de voltooiing van zijn proefschrift over de herstichting van die stad in de augusteïsche tijd en de Late Oudheid. Hij is in brede zin geïnteresseerd in de manier waarop het verleden in latere eeuwen steeds opnieuw is herschreven en hergebruikt. Daarnaast is hij hoofdredacteur van *Roma Aeterna*. Zijn meest recente publicaties gaan over het Rome van de Late Oudheid en de Vroege Middeleeuwen.

Han Lamers is als universitair hoofddocent verbonden aan de Universiteit van Oslo. Zijn onderzoek richt zich op de cultuurgeschiedenis van de klassieke traditie en de methode van haar bestudering. Hij is de auteur van *Greece Reinvented: Transformations of Byzantine Hellenism in Renaissance Italy* (2015, Leiden/Boston) en, samen met Bettina Reitz-Joosse, *The Codex Fori Mussolini. A Latin text of Italian fascism* (2016, Londen).

André Lardinois is hoogleraar Griekse taal en cultuur aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Zijn onderzoek richt zich voornamelijk op de archaisch Griekse poëzie en het klassieke drama. Recent heeft hij onder meer *The Newest Sappho: P. Sapph. Obbink and P.GC. inv. 105, frs. 1-4* (2016, Leiden) uitgegeven in Open Access. Verder is hij de directeur van OIKOS, de landelijke onderzoeksschool voor klassieke studiën.

Arjan Nijk is promovendus bij de afdeling Kunst en Cultuur, Geschiedenis, Oudheid op de Vrije Universiteit, met een project over het *praesens pro praeterito* in het klassiek Grieks. Zijn voornaamste interessegebieden zijn taalkunde en retorica. Hij heeft gepubliceerd over tijd en aspect in het Grieks (het perfectum, de aoristus, het *praesens pro praeterito*) en over retorische traktaten (Isocrates' *Tegen de sofist*; Longinus' *Over het sublieme* met dr. Casper de Jonge).

Bettina Reitz-Joosse is als universitair docent Latijn verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Haar onderzoek richt zich op de relatie tussen literatuur en materiële cultuur in de Romeinse Oudheid. Bovendien bestudeert ze de rol van het Latijn onder het Italiaanse fascisme, waarover ze samen met Han Lamers *The Codex Fori Mussolini. A Latin text of Italian fascism* publiceerde.

Ineke Sluiter is hoogleraar Griekse taal- en letterkunde aan de Universiteit Leiden en hoofdaanvrager van het Zwaartekrachtprogramma *Anchoring Innovation*.

Teun Tieleman is als hoogleraar Antieke Wijsbegeerte en Geneeskunde verbonden aan de Universiteit Utrecht. Hij publiceerde vooral over de Stoa en Galenus. Hij leidt het door NWO ondersteunde onderzoeksproject 'Human Nature: Medical and Philosophical Perspectives in the Work of Galen of Pergamum': zie projectgalen.sites.uu.nl, en is een van de bestuurders van het *Anchoring Innovation*-Programma. Ook is hij als bestuurslid van de VCN actief op het gebied van de nascholing van leraren GLTC.

Antje Wessels is hoogleraar Latijn aan de Universiteit Leiden. Tot haar onderzoeksgebieden horen de geschiedenis van de wetenschappen in de negentiende en twintigste eeuw (*Ursprungszauber*, 2003), het Romeinse drama (*Ästhetisierung und ästhetische Erfahrung von Gewalt. Eine Untersuchung zu Senecas Tragödien*, 2014) en antieke fragmenten (*Der Neue Poseidipp*, ed. Adrian Stähli, Bernd Seidensticker, Antje Wessels, 2015). Binnen het *Anchoring Innovation*-project werkt zij aan de fragmenten van de vroeg-Romeinse tragedie en hun receptie.